

-
5. Фонди К-ПДІМ-З. – Книга вступу. – С. 10.
  6. Шуст Р.М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
  7. Stronczynski K. Dawne monety Polskie dynastyi Piastow i Jagiellonow. Czesc III. Monety XIV, XV i XVI wieku uporządkowane i objasnione. Piotrkow. W drukarni E. Panskiego. – 1885. – S. 58-62.
  8. <http://pidruchniki.com>

Наталія Савіцька

молодший науковий співробітник

Кам'янець-Подільського

державного історичного музею-заповідника

НУМІЗМАТИЧНА СПАДЩИНА Ю.СІЦІНСЬКОГО В ЕКСПОЗИЦІЇ «ІСТОРІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НА ПОДІЛЛІ». АРАБСЬКИЙ ДИРХЕМ ІХ-Х СТ.

У статті висвітлюється історія нумізматичної колекції з Давньосховища, що монета арабський дирхем, що знаходиться в експозиції «Історія грошового обігу на Поділлі».

Ключові слова: Ю.Сіцинський, Давньосховище, музей, фонди, нумізматична колекція, експозиція, срібні монети, арабський дирхем.

У 2005 році в приміщенні Ратуші було відкрито експозицію «Історія грошового обігу на Поділлі». В експозиції висвітлюється історія нашого краю від давніх часів до сьогодення: монети та банкноти, фото та листівки, предмети побуту та ін. У якій велика кількість експонатів з Давньосховища, що були збережені Юхимом Сіцинським.

Для створення в музеї експозиції, для того, щоб кожний бажаючий мав змогу отримати потрібну інформацію, історія грошового обігу різних епох дає змогу проглянути економічний і політичний перебіг історії Поділля.

Коли музейні працівники розпочинають формувати експозицію, в першу чергу звертаються до збірок фондів музею, так як основою є старовинні предмети, які зберігає музей для майбутнього. Завдяки тим зібранням, що розпочав Ю. Сіцинський та продовжують сьогодні працівники музею. У першу чергу варто згадати життєвий шлях видатного діяча того часу коли був заснований Кам'янець-Подільський музей-заповідник.

Ю. Сіцинський – засновник і директор історико-археологічного музею з його бібліотекою (1890-1922), редактор журналу «Подольские епархиальные ведомости», голова Подільського церковного історико-археологічного товариства (1903-1919) і редактор «Трудов...» (випуск VI, VIII–XII; 1893-1917), активний член Старої Української Громади на Поділлі (з 1901), співзасновник «Просвіти» (1905), організатор наукового життя на Поділлі. У 1920-их роках член Всеукраїнської Археологічної Комісії і співробітник Історичної Секції УАН.

Фундатор Подільського музею та його незмінний завідувач (до 1922 р.). З моменту відкриття в 1918 р. у Кам'янці-Подільському українського університету працював приват-доцентом, а згодом професором богословського факультету. Пізніше він читав лекції з археології та історії мистецтв на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. У 1929 р. його безпідставно заарештували. Звільнений через відсутність складу злочину, Ю. Сіцинський переїхав до Києва і в 1931-1933 рр. працював науковим співробітником Лаврського музею. Через хворобу він повернувся в Кам'янець-Подільський, де в 1937 р. помер.

Саме старанням Ю. Й. Сіцинського та інших знавців і любителів краю наприкінці ХІХ ст. йшов активний процес збирання етнографічних, фольклорних, історичних пам'яток, стародруків і речей церковного вжитку. Подорожуючи по рідному краю, маючи зв'язки із інтелігенцією і селянами, Юхим

Йосипович зібрав і узагальнив надзвичайно великий і цінний матеріал. [1, с. 40-41].

30 січня 1890 р. в приміщенні Казанського кафедрального собору м. Кам'янця-Подільського в урочистій обстановці було відкрито у складі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету історичний музей, який отримав офіційну назву – Давньосховище старожитностей. На засіданні комітету завідувачем Давньосховища обрали краєзнавця, педагога і священника Віктора Севериновича Якубовича, секретарем і з наступного року фактичним керівником Ю. Й. Сіцинського. Єпархіальне Давньосховище створювалось згідно затвердженого 1894 р. Синодом статуту для збирання і збереження старожитностей, які причетні до історії Подільської єпархії і для допомоги членам Комітету в їх праці.

Так виник невеличкий музей, який мав три відділи. Сюди входили: бібліотека; архів; відділ пам'ятки мови і письма (стародруки, фото, гравюри, малюнки архітектурних пам'яток, живопис, скульптура, посуд та інші предмети).

Члени товариства і прихильники музею в обов'язковому порядку збирали все, що мало історичну і культурно-мистецьку вартість: документи, рукописи, стародруки, сучасну літературу, пам'ятки археології, етнографії, фольклору, комплектували колекції з нумізматики, геральдики, ікон, картин, тощо [9, с. 411-415].

Більше 40 років віддав Ю. Сіцинський музейній справі. Велика заслуга його і у формуванні, опрацюванні та каталогізації музейних експонатів. До 1910 року в музеї налічувалось 2 968 монет та грошових асигнацій [2, с. 24].

З метою вивчення історії українського мистецтва при Кам'янець-Подільському державному українському університеті був створений навчальний кабінет мистецтв, який фактично перетворився на музей. 26 грудня 1919 року Іван Огієнко доручив знавцю музейної справи Юхиму Сіцинському систематизувати нумізматичну колекцію, яку придбали в колекціонера Казимира Пуласького (2253 монети). Юхим Йосипович уклав «Хронологічний список речей (експонатів), що поступають до кабінету мистецтва Кам'янець-Подільського університету», який складався з трьох книг, фіксував детальну інформацію про назви експонатів, їх походження, дату надходження, кількість, вік. Першу книгу інвентарного опису було заведено 1919 року. Вона розпочиналася описом нумізматичної колекції, придбаної в Казимира Пуласького (до її складу входили здебільшого срібні польські, пруські, литовські монети XII-XVIII ст.). Досить повно в кількісному відношенні були представлені давньоримські та давньогрецькі монети. Колекція містила й різноманітні нагороди, зокрема польські медалі з XIV ст., відзнаки епох Наполеона Бонапарта, Олександра I та ін. (всього 46 одиниць). У другій книзі зафіксовані «дарунки Миколи Олексійовича Хитькова» – 118 монет польської та російської чеканки XVIII – початку XIX ст.

У другій та на початку третьої книги опису зроблено аналіз нумізматичної колекції Івана Огієнка, яка складалася з бельгійських, російських, швейцарських, фінських, болгарських, австрійських, пруських, французьких, англійських, румунських, італійських, китайських, бразильських, індійських, японських монет XVIII-XIX ст. (всього 228 одиниць). Загалом на кінець 1919 року в кабінеті мистецтв було 2619 експонатів.

Одним з помічників музею був М. Й. Грейм (друкар, а потім фотограф). Грейм збирав предмети старовини, нумізматику. Нумізматична колекція Грейма була найбільшою в Кам'янці і нараховувала 4000 монет і медалей. Частина колекції - 123 монети були передані в Давньосховище [9, с. 411-415]. Згодом, коли Ю. Й. Сіцинський став завідувати кабінетом мистецтв (кінець 1920 року), в нумізматичній колекції налічувалося 3274 експонати [6].

Історико-краєзнавчий рух міста, завдяки старанням краєзнавців Кам'янця-Подільського, здобув широке визнання як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Така ініціативна творча робота інтелігенції не могла задовільняти тогочасну владу. Вона вдається до політичних репресій, які в Кам'янці-Подільському, як і у всьому регіоні, велися з перших днів 20-х рр. аж до кінця 30-х років. Цю політику можна поділити на 3 етапи. Перший – 1921-1923 рр.; другий – середина 20-х рр.; третій – кінець 20-х (справа СБУ) – 30-ті рр. [10].

Адміністративне втручання в діяльність музеїв з боку різних органів місцевої влади особливо проявилось у 1922 році під час так званої компанії «збору церковних коштовностей на користь

голодуючих Поволжжя».

6 травня 1922 року спеціальна комісія по вилученню церковних цінностей забрала всі золоті та срібні речі з Кам'янець-Подільського міського археологічного музею та з кабінету мистецтва при Інституті народної освіти. З археологічного музею було вилучено велику колекцію старовинних монет [8,ст.31].

Ю. Сіцінський, намагаючись повернути музейні цінності, звернувся до тодішнього голови Камподкосту П. Клепатського, відомого історика, який, у свою чергу, порушив це питання не тільки перед місцевим повітовим комітетом, а й перед керівництвом КП(б)У.

Разом з головою Камподкосту та головою музейної секції він пише доповідну до голови повітвиконкому та губкому, де говориться, «що з музеїв речі було забрано помилково і прохає повернути їх знову по приналежності (бо без них неможливо студіювати науки)». Далі говориться, що з університетського кабінету мистецтв вилучено колекцію монет у кількості 1669 шт., серед яких один примірник Київської гривні X ст. Загалом було вилучено понад 6,5 кг срібних цінностей.

Голова Кам'янець-Подільського повітового Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи професор П. Клепацький 6 травня 1922 р. надіслав в губком телеграму такого змісту: «Комісія по вийманню церковних цінностей забрала з музеїв всі золоті, срібні речі. Нумізматичні колекції знищені. Прошу негайно вжити заходів до врятування пам'яток старовини і залишення їх на місці для наукового вжитку» [3, с. 20].

До музею було повернуто 1013 срібних монет та Київську гривну [8].

На початку 1923 року у міському археологічному музеї налічувалось 8 695 експонатів, з них 3 328 монет [4].

Практично всі загальні операції не минули цього регіону, які звели нанівець історико-краєзнавчий рух у м. Кам'янці-Подільському, негативно позначилися на національно-культурному розвитку регіону [10].

Багато було втрачено цінностей музею під час німецької окупації Кам'янця-Подільського. Після звільнення міста від німців (26 березня 1944 року) музей розпочав свою роботу. У першу чергу була проведена інвентаризація експонатів. В акті про викрадені, знищені цінності з фондів музею вказується на 125 литовських монет XVII ст., 400 грецьких монет I ст. н. е., 2300 польських монет XV-XVII ст., 300 монет удільних князів XI-XV ст. [4].

Тому на сьогодні ми можемо говорити про збережену нумізматичну колекцію з Давньосховища, яка була відібрана на створення експозиції «Історія грошового обігу на Поділлі».

Це монети різних держав і періодів: денарії Римської імперії, талери Польщі, рублі Російської імперії, а також дирхем Аравійського халіфату.

Монета дирхем кардинально відрізняється від інших монет і має свою історію створення [7].

У VIII ст. в Східній Європі з'явилася велика кількість арабських куфічних дирхемів (дирхемів, дирхамів). Назва цих монет походить від арабізованого назви попередньої грошової одиниці – драхми, а «куфічний» – від типу арабського письма «куфі», яке виникло в іракському місті аль-Куфа в кінці VII ст. і широко використовувалося при виконанні монетних легенд. Спочатку маса монети становила близько 3,9 г високопробного срібла, а вартість дорівнювала 1/10 золотого динара. Згідно з канонами ісламу, на них вміщалися лише написи. Монетні легенди містили висловлювання з Корану, датування (за мусульманським літочисленням), а також місце карбування. Дещо пізніше на дирхемі з'явилися імена правителів (халіфів) та їх намісників. Цим повновартісним монетам були властиві всі функції грошей. Завдяки значним масштабам карбування і високою якістю, дирхеми швидко поширилися на всій території Арабського халіфату (від Індії та Бактрії на сході до Іспанії та південь Франції на заході), а також далеко поза її меж. Їх карбування почалася в 90-х роках VII ст. (прибл. 696-697 рр.) і вже невдовзі вони з'явилися на східнослов'янському грошовому ринку.

Широко використовуються населенням Київської Русі куфічні дирхеми. Вони значною мірою вплинули на формування руської монетної і вагової системи. Дирхеми та їх фрагменти стали першими грошовими одиницями (ногата, куна, різана, векш), які неодноразово згадувалися на сторінках давньоруських літописів.

Існує кілька схем періодизації обігу арабських монет на землях Київської Русі. Найбільш аргументовану з них, складену на підставі вивчення топографії монетних знахідок та аналізу їх вмісту, пропрацював В. Янін. Він виділив чотири періоди поширення та обігу куфічних дирхемів:

1. кінець VIII ст. – 833 р. Основна кількість арабських монет надходили на Русь з території Хазарського каганату.
2. 833 р. – початок X ст. Протягом другого періоду спостерігається зменшення кількості куфічних дирхемів на землях Русі.
3. початок X ст. – 938 р. У третьому періоді кількість завезеного арабського монетного срібла знову зростає. Більшість з них зосереджено близько найбільших політичних центрів Руської землі – Києва та Чернігова, а також у регіонах, які межували з Хозарським каганатом – посередником в торгівлі з Арабським халіфатом.
4. 939 р. – кінець X ст. У четвертому періоді звернення дирхемів досягає апогею. Арабські монети з'являються на Подоллі, а також на Галицьких і Волинських землях. Окремі з виявлених тут скарбів налічували по кілька тисяч примірників – як цілих монет, так і їх фрагментів. Купці віддавали перевагу більш спокійним шляхам, які пролягали вздовж Дніпра, Південного Бугу та Дністра.

Разом з тим ряд політичних і економічних чинників спричинили поступове скорочення арабського монетного імпорту на руські землі. Перші ознаки цього процесу спостерігаються вже в 60-х роках X ст. Причини зменшення, а надалі і припинення надходження на європейський грошовий ринок куфічних дирхемів досі остаточно не з'ясовані. Ймовірно, визначальним стала так звана «криза срібла», що почалася в країнах арабського Сходу в X ст. і привела до скорочення масштабів монетного карбування і погіршення якості дирхемів, які через це в подальшому не могли служити засобами міжнародного грошового обігу. Особливо посилювалися ці процеси на початку XI ст. Дестабілізацію монетного господарства поглиблювали також внутрішні конфлікти в різних частинах Арабського халіфату, наслідком яких став його розпад. У новостворених державах спостерігався економічний зліт. Високого рівня розвитку досягли ремесла і торгівля. Все це сприяло швидкому поширенню золотої монети, експорт якої на східнослов'янські землі, де звикли до повновартісної срібної монети, був економічно не вигідним. Незначні ж потреби в золотій монеті, як і раніше, в повному обсязі задовольнялися імпортом традиційних візантійських номіналів. Саме тому в складі монетних знахідок трапляються лише поодинокі арабські монети [5].

На теперішній час нумізматична колекція музею постійно доповнюється новими експонатами. Завдяки патріотичним відвідувачам та гостям міста нові надходження продовжують збільшувати фонди музею.

Монети та банкноти періоду XX-XXI ст., які постійно доповнюють експозицію «Історія

грошового бігу на Поділлі», в майбутньому стануть цікавим та немаловажливим, як спадщина Сіцінського і будуть спонукати до створення нового та неповторного музею нашого міста.

Список використаних джерел та літератури

1. Винокур І. С. Археологічні дослідження у науковій діяльності Ю. Й. Сіцінського // Музей і Поділля. Тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування. Кам.-Под. держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990.
2. Волкова В. М. Роль історико-статистичного комітету в формуванні Кам'янець-Подільського давньосховища / В. М. Волкова // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 19-26.
3. Державний архів Хмельницької області, ф. р-12, оп. 1, спр. 28, арк. 20.
4. Дзюба С. М. Історія музею 1941-1965 рр. / С. М. Дзюба // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 39-44.
5. Дирхем. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%80%D1%85%D0%B0%D0%BC>
6. Старенький І. О. Співпраця Івана Огієнка з Пилипом Клименком та Юхимом Сіцінським в галузі охорони пам'яток на Поділлі в період Української революції. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kphistory.com.ua/spivpratsya-ivana-ohijenka-z-pylypom-klymenkom-ta-yuhymom-sitsinskym-v-haluzi-ohorony-pamyatok-na-podilli-v-period-ukrajinskoji-revoljutsiji/>
7. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Фонди. – Група збереження «Нумізматика», Арх. 1490.
8. Нестеренко В. А. Діяльність Кам'янець-Подільського державного історичного музею у 1920-1930-х рр. / В. А. Нестеренко // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 29-39.
9. Прусевич А. Н. М. Й. Грейм / А. Н. // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1911. – Вып. 11.
10. Савчук В. О. Интелгенція Кам'янець-Подільського регіону в контексті історико-краєзнавчого руху 20-х років ХХ ст. / В. О. Савчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. – Вып. 1. – С. 240-247.